

HERKUL, FIGURA KRISTA U HRVATSKOJ RENESANSNOJ KNJIŽEVNOSTI

Charles Béné

Sudbina mita o Herkulu u povijesti kršćanstva predstavlja širok problem što je obilježio kršćansku misao od samih početaka, a bio obrađivan, u francuskoj književnosti, osobito u djelu Renéa Junga, te naročito, od samih početaka, u koliko opsežnu toliko temeljitu radu Marcela Simona.¹

Je li time slučaj zaključen? Vjerojatno bi i najveći stručnjak, Marcel Simon, dao niječan odgovor, jer ovakva tema podrazumijeva i poznavanje manje poznatih, pa čak i neobjavljenih djela, kao i književnu produkciju tako različitih zemalja kao što su Poljska, Mađarska, Češkoslovačka ili Hrvatska, gdje je prodiranje legende o Herkulu obilježilo novolatinsku književnost renesanse.

Već se pri samom čitanju nekih stranica knjige Marcela Simona uočavaju praznine, pa čak i neke nedosljednosti. A najosjetljiviji je problem razdoblje na prijelazu između srednjovjekovnog doba i početaka renesanse.

Evocirajući taj prijelaz, Marcel Simon ga predstavlja navodeći dva vrhunska djela:²

— Danteovo djelo, u kojem su silazak Herkula u Pakao i hvatanje psa Kerbera izrijeком približeni silasku Krista u Limb i oslobađanju Pravednika.

— Ronsardov *Hercule crestien*, u kojem je poistovjećenje potpuno i o kojem Marcel Simon na široko govori.

Kako ne primijetiti da se tu radi o »skoku« od dva stoljeća (točnije od 1321. do 1555. godine) i da bi bilo čudno da je renesansna književnost ostala nijema sve to vrijeme? (Ne možemo se pozvati na djelo *De laboribus Herculis* Coluccia Salutatija, koje Marcel Simon navodi: ni samo ime Kristovo, a kamoli usporedba sa silaskom Isusovim u Pakao, nisu tu niti spomenuti.)³

¹ Marc Rene JUNG: *Hercule dans la littérature française du 16e siècle*, Droz, Genève, 1966. Marcel Simon: *Hercule et le christianisme*, Paris, 1955.

² Marcel Simon, *op. cit.*, str. 175–184.

³ Marcel Simon, *ibidem*, str. 176–177.

S druge strane, je li moguće da se »otpor« toj usporedbi, što su ga već u prvim stoljećima kršćanske ere iskazali znameniti pisci kao što su Origen, Augustin i Laktancije, nikada nije očitovao i da je čekao polemičku književnost reformista, koji optužuju Ronsardovo poganstvo, da bi žigosao takvo svetogrđe kakvo je usporedba Krista s polubožanstvom Herkulom?

* * *

Da je Marcel Simon imao mogućnost — i sreću — koju mi imamo danas, da s lakoćom pregleda, u modernim izdanjima, izvorno tekstove djela hrvatskih humanista s dalmatinske obale, vjerojatno bi on sam bio bar djelomično ispunio tu veliku prazninu i utvrdio da je, od kraja XV. stoljeća i za prvih desetljeća XVI. stoljeća, novolatinska književnost istočne obale Jadrana dala primjere dviju gore navedenih tendencija.

— Djelo *De raptu Cerberi* Dubrovčanina Jakova Bunića — *Iacobi Boni Epidaurii Dalmatae De raptu Cerberi* — već je u prvom izdanju oko 1490. g. sadržavalo, u III. knjizi, evokaciju silaska Isusova u Pakao, a poema će u posveti papi Leonu X. biti izrijekom predstavljena kao preludij Kristu u figuri Herkula.⁴

Nasuprot tome, *Dialogus de laudibus Herculis* Marka Marulića (*Liber Marci Maruli Spalatensis de laudibus Herculis*, Venecija 1524) zauzima suprotno stajalište, odbacuje ovu usporedbu i preuzima patrističku tradiciju, odnosno Origenovu, Augustinovu i, naročito, Laktancijevu osudu.⁵

Dakle, ne radi se tu o rijetkim tekstovima što su u rukopisu ostali u kakvoj zabačenoj provinciji, već o vrhunskim djelima koja su doživjela uredna izdanja u najvećim središtima talijanskog humanizma (Rim, Venecija), te ponovljena izdanja, pa čak i prijevode, tijekom XVI. stoljeća.⁶

* * *

Poema Jakova Bunića *De raptu Cerberi* sadržavala je, već od prvog izdanja u Rimu (oko 1490, kod S. Plancka), tri pjevanja, prema imenima triju gracija: *Aglai*a, *Thalia* i *Euphrosyna* i sastojala se od 1006 heksametara. Posvećena kardinalu Carafi, nosila je tada jednostavan naziv *De raptu Cerberi*. No, bilo je dovoljno pročitati III. pjevanje da se shvati kako je već tu pod likom Herkulovim predstavljen Krist:

»To je svemoguć bog i porod vječnoga oca —
Najveći, spas čovječanstva, koj' dragovoljno će primit,
Okrivljen, tjelesnu smrt da time podari život
Pucima umjesto smrti. Ko pobjednik, pravednom krvlju
Vječne će ukinut kazne za grijeha praoca našeg.«⁷

⁴ I. Boni Racusaei *De raptu Cerberi*, prir. i prev. Branimir Glavičić. Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1978.

⁵ Marci Maruli Spalatensis *De laudibus Herculis*, Venecija, 1524.

⁶ Djelo *De raptu Cerberi* je imalo dva izdanja u Rimu (1499; 1526) i dva ponovna izdanja u Baselu. Djelo *De laudibus Herculis*, izdano u Veneciji 1524. godine, izišlo je u talijanskome prijevodu 1549. godine.

Nema sumnje da ovo originalno djelo slijedi Danteov trag. Kad Dante u *Paklu* spominje Herkulovo hvatanje Kerbera, on zapravo daje sliku Krista koji silazi u Pakao da bi oslobodio duše Pravednika. M. Simon bilježi da anđelovo razmišljanje upućeno srditim demonima:

»Protiv sudbine zar se borit dade?
Vaš Kerber znate da od toga hodi
još i sad vrata odrta i brade.«

(*Pakao*, IX, 97–99, prev. M. Kombol)

najavljuje, pod obrisima Herkulova, Kristovo putovanje.⁸ Kod Dantea Herkul, kao i Jupiter, samo je drugo ime za Krista. Otud i: »O sommo Giove / che fasti in terra per noi croceffisso« (*Purg.*, VI, 118–119)

Kod Bunića je upućivanje na Krista jasno, ali i fragmentarno: jer, treba čekati treće pjevanje da bi se došlo do aluzije na Krista. Ipak, ne može se prihvatiti, kako je to predlagao g. Körbler, da je tek 1513. god. Bunić dodao svojoj poemi kršćansko alegorijsko tumačenje: ona ga je pružala već u svojoj prvoj verziji.⁹

Godine 1513. Jakov Bunić, na čelu delegacije Dubrovačke Republike dolazi čestitati novoizabranom papi Leonu X. i tom mu prilikom poklanja *De raptu Cerberi*. Svakako, kaže on, ovu sam poemu posvetio nekom drugom, ali tko može bolje od Lava X. utjeloviti ovoga lava ... jer, objasnio je, u liku Herkula moje knjige pjevaju o Kristu.

Od tada je naslov djela promijenjen: *De raptu Cerberi* postaje *Sub figura Herculi Christi praeludium*. Ova poema je zapravo samo preludij drugoj, kudikamo značajnijoj, što je, nema sumnje, na poziv samog Leona X. namjerava stvoriti o životu i junačkim djelima Kristovim.¹⁰

Godine 1526, dakle 13 godina kasnije, predstaviti će završno djelo papi Hadrijanu VI. Ono je sadržavalo, osim tri pjevanja *De raptu Cerberi*, još šesnaest pjevanja *De vita et gestis Christi*, što je prvi ep posvećen životu Kristovu, u 10.000 heksametara i s novim posvetama.

Papa primi ovo djelo s ushićenjem. Osim slavne rečenice što ju je izgovorio: »Recte omnia conveniunt, os et opus. Sic fruge bona bona nascitur arbos«, gdje se u igri riječi pojavljuje ime autora, spominje se i da je papa, zanesen čitanjem, zaboravio na jelo. U svakom slučaju, pobrinuo se da se djelo objavi u raskošnu izdanju na trošak Svete Stolice i izrazio je želju da bude prevedeno na sirijski jezik za vjernike Istoka. Novi naziv nije mogao biti izričiti: naslovu *De vita et gestis Christi* autor je dodao: *Eiusdem Jacobi Praeludium in treis distinctum libros, trium gratiarum nominibus appellatos, atque Herculis labores et gesta in Christi figuram, mystice ac pulcherrime eodem carmine continentes*.¹¹

⁷ *De raptu Cerberi*, nav. izd., str. 4, slika 2; i str. 65, str. 31–39. Usp. također stranice 57 i 69 (borba protiv Lucifera i demonu).

⁸ Usp. M. Simon, *op. cit.*, str. 177.

⁹ Usp. *Atti e memorie della societa dalmata di storia patria*, Rim, 1926, str. 246; Gj. Körbler: *Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik*, Zagreb, 1910.

¹⁰ Usp. *De raptu Cerberi*, nav. izd., str. 23 (posveta Leonu X) i str. 25 (prva stranica djela).

¹¹ *De Raptu Cerberi*, nav. izd.: slika reproducirana na str. 166 je eksplicitna u tom pogledu.

Bilo je to prvo i jedino izdanje *De vita et gestis Christi*: djelo je bacilo u sjenu *Christias*, taj »zibaldone« Girolama Vide. *De raptu Cerberi*, međutim, doživjelo je još dva izdanja, 1538. i 1544. u Baselu.¹²

* * *

S djelom *Dialogus de laudibus Herculis* Marka Marulića Marulić grčkome heroju posvećuje zapravo čitavu knjigu koja je, nema sumnje, bila vrlo rasprostranjena: objavljena prvi put u Veneciji 1524. godine, doživjela je 1549. talijanski prijevod, primjerci kojega se danas nalaze u većini europskih knjižnica.¹³

Zanimljivost *Dijaloga* dolazi otuda što je djelo primjer »otpora« usporedbi Herkulovih djela s Kristovim životom. Taj otpor nije nov i, kako bilježi Marcel Simon, jasno se manifestirao već u prvim stoljećima kršćanstva. Već je Origen u svom djelu *Contra Celsum* osuđivao Herkulovu raskalašenost i krade. Augustin je bilježio u *Državi Božjoj* da je Herkulovo samoubojstvo na brdu Eta bilo samo znak slabosti. Naročito je Laktancije od Herkulovih djela načinio pravi sudski proces u djelu *Divinae institutiones* i vidjet ćemo da ga je Marulić slijedio u većini sudova.¹⁴

Nećemo, dakle, moći, kao Marcel Simon, pripisati samo reformistima radikalno opiranje »kristijaniziranom« Herkulu.

Znamo (i naš kolega Pineaux je to pokazao) da je Ronsardov *Hercule crestien* izazivao kritike od strane reformista. Možemo ovdje spomenuti prijekor što ga Ronsardu upućuje Florent Crétien, prigovarajući mu da je

dao maha
svojoj žestini, da je izjednačio Alkida
Sinu Vječnoga

i uzvikujući

Zar se ne može drugačije
slaviti njegovo ime nego bogohuljenjem?¹⁵

Ipak, ne možemo prihvatiti tvrdnju Alessandra Selema da je ovo Marulićevo djelo proizvod »sasvim posebne fasciniranosti što ju je lik Herkula izvršio na Marka Marulića«. Priznajući da Marulić ne smatra Herkulova djela prefiguracijom

¹² Vladimir Zabughin, *Storia del rinascimento cristiano*, Milano 1924. Nakon što je zabilježio da je Bunić jedan od najvećih i najmanje poznatih kršćanskih pjesnika renesanse, autor s tugom bilježi da je Bunićev ep *De vita et gestis Christi* »fu ammazzata dal ba-rocco zibaldone del Vida«. Uistinu, poznat je europski uspjeh djela *Christias* Girolama Vide.

¹³ *De laudibus Herculis*, Venecija, 1524. Ovo izdanje je reproducirano u *Latinskim djelima* Marka Marulića, prir. i prev. Branimir Glavičić, Čakavski Sabor, Split, 1979.

¹⁴ Usp. Origen, *Contra Celsum*, VII, 54; Augustin, *De civitate Dei*, XVIII, 12; Laktancije, *Divinae institutiones*, I, 9; I, 18. Upute daje M. Simon, *op. cit.*, str. 68–74.

¹⁵ Usp. Jacques Pineaux, *La polémique protestante contre Ronsard*, str. 367, stihovi 777–779 i 783–784. J. Pineaux mi je skrenuo pozornost i na ove stihove iz djela *Remontrance* u rukopisu upućene Pierreu Ronsardu (*Rosse de Noeux*, 22–563, 101–126):

kršćanske Objave, on ipak tvrdi da ga Marul tumači u striktno moralnom i asketskom smislu.¹⁶ Radi se o sasvim fragmentarnoj i netočnoj prezentaciji djela *De laudibus Herculis*. U stvari, ukratko izlažući sva Herkulova djela, kako ona izvršena po Euristejevu nalogu, tako i druga (kojih navodi petnaestak), Marulić ih podvrgava sustavnoj kritici.¹⁷

Djelo *De raptu Cerberi* nalazilo se u Marulićevoj knjižnici, ali ako je ono i imalo nekakva utjecaja na *De laudibus Herculis*, to je sasvim sigurno bio utjecaj *a contrario*. Zapravo, Marulić čitavu svoju knjižicu piše da bi pokazao kako je pogrešno uzdizati Herkulova djela i kako obični kršćanin, prihvaćajući Kristov nauk, čini djela uzvišenija — jer su zahtjevnija — nego Herkul.

Moglo je kritičara zavarati to što se, radeći na rukopisu, možda olako zadržao samo na prvim stranicama koje, jasno je, mogu dovesti u zabludu.

Marulić, zapravo, izvodi na pozornicu Pjesnika i Bogoslova i dijalog započinje na platonovski način: razgovarajmo u sjeni ove platane, dok čekamo da vrućina opadne pred kraj dana. Pjesnik evocira Herkulova junačka djela, na izričit poziv Bogoslova: »Htio bih, zaista«, kaže on, »čuti od tebe što je taj za života učinio, odnosno, kakvim se djelima pokazao više no svi drugi vrijednim hvale — kojim se to visokim činima on preporučio da bih se i sam naučio diviti tako velikom čovjeku.« Pjesnik tada, objašnjavajući svoje divljenje prema najslavnijem od antičkih heroja, spominje jedno za drugim, dvanaest djela izvršenih po Euristejevu nalogu, pa onda najslavnija djela što ih je učinio po svojoj volji, sve do smrti na lomači. Ovo nabranje, sasvim u slavu Herkula, zauzima osam prvih stranica; a onda nastupa Bogoslov (odnosno sam Marulić) s pitanjem: »Ne poričem da je to zaista vrijedno ljudskog divljenja (...). Ali što ćeš reći, što ćeš odgovoriti ako ti pokažem da se u naše vrijeme rade i izvršavaju djela koja su od svih tih hrabrija, uzvišenija i veličajnija?«¹⁸

Preuzimajući tada, u istom slijedu, sva nabrojena djela, Bogoslov, u razlaganju koje zauzima glavni dio knjige (22 stranice), pokazuje ispravnost svoje teze.

Ne ulazeći u detalje tog izlaganja (jer mnogi se argumenti ponavljaju), možemo se ograničiti na neka znamenitija Herkulova djela i na kritiku koju im upućuje Marulić.

Vidljivo je da Marulić uzima sasvim malo Origenovih argumenata, koji se u *Contra Celsum* ograničava na to da ga proglasi kradljivcem (krađa goveda) ili niskim razvratnikom (njegova potčinjenost Omfali); ili Augustinovih, koji naglašava da je Herkul, nesposoban da podnese zlo od kojeg je patio, izabrao samoubojstvo iz čiste slabosti.¹⁹

Međutim, dovoljno je pročitati Laktancijevo djelo *Divinae institutiones* da bi se pronašla bit Marulićeve argumentacije. Njegova temeljna teza jest da su ljudi našeg vremena, koji propovijedaju vjeru u Krista, odličniji od Herkula, koji je, pak, nadvladao sve ostale heroje. On ustrajava na jednoj posebnoj točki: hvali se njegova čudesna snaga, kojom je pobijedio arkadskog vepra, udavio nemejskoga lava. Ali on

»Od Krista načiniti Herkula, patnju i djela jednog i drugog predstaviti uzaludnom antitezom ...«

¹⁶ A. Selem: *op. cit.* (*Atti e memorie ...* Rim, 1926, str. 246–247).

¹⁷ Usp. Marulić, *De laudibus Herculis*, nav. izd., str. 242–262.

je to učinio zahvaljujući snazi koja nam je zajednička sa životinjama: snaga, brzina, gipkost, ljepota: te su osobine često razvijenije u životinja.²⁰

Laktancije optužuje onu Herkulovu uslužnost prema Omfali, toj bestidnoj ženi koja mu je naredila da odjene ženske haljine i da, sjedeći kraj njenih nogu, prede vunu: kakva sramota. Marulić će preuzeti tu epizodu, u kojoj Herkul u Lidiji čini sve da se sviđi toj ženi, nakon što je ostavio svoju toljagu i onom istom rukom koja je pobijedila čudovišta sada, ženskast, sitno prede vunu.²¹

Herkul je diviniziran zato što se bacio na lomaču planine Eta ne mogavši podnijeti Nesovu košulju. Za Augustina to je bila obična slabost; za Marulića, to je samoubojstvo: i ne samo da se time pokazao bezbožnim, nego i zločincem ubijajući mladog Liku koji mu je ne znajući donio otrov.²²

Marulić će pokazati svoju vjernost Laktanciju bilježeći da prava snaga nije ovladati čudovištem nego pobijediti sebe. Za Laktancija, suzdržavati svoj bijes je vrhunac hrabrosti: Herkul to nikada nije mogao i nije učinio. Marulić, govoreći o Gerionu, tvrdi da se Bogu mnogo više sviđamo pobjeđujući sebe nego vladajući svojim neprijateljima.²³

Najzad, dva se autora susreću u zajedničkom zaključku. Za Marulića »uvijek je preporučljivija pobijediti samoga sebe negoli podjarmiti tuđa kraljevstva, i obuzdati zle požude krepošću — uzdržljivošću negoli goleme zvižeri i strašna čudovišta svladati snagom svojih mišica.«

Laktancije je u svojim slikama bio precizniji. »Prava hrabrost«, kaže on, »nije ubiti lava nego ovladati svojim bijesom; nije oboriti ptice grabljivice, nego obuzdati svoje strasti, nije ubiti Amazonku, nego pobijediti svoju pohotu, nije izbaciti nečist iz staje, nego poroke iz svoga srca.«²⁴

I jedan i drugi okončavaju svoju analizu definicijom junaka. Za Laktancija, to je čovjek koji oličuje suzdržanost, umjerenost i pravednost. Isti naglasak u Marulića: »Čestitima, pravednima, pobožnima i nevinima obećano je nebesko blaženstvo, a ne moćnima, ne snažnima, ne onima koji su postigli svjetsku slavu.«²⁵

Može se žaliti što su te dvije knjige, kako *De raptu Cerberi*, koji je prvi ep hrvatske književnosti, tako i *De laudibus Herculis*, prošle neopažene. Zacijelo rijetkost prvih izdanja može objasniti taj zaborav. No, danas raspoložemo osobito brižljivo priređenim izdanjima. Poželimo da drugi radovi pridonesu boljem upoznavanju kako humanističke Dalmacije i Hrvatske uopće, tako i humanističkih djela drugih zemalja središnje Europe, u kojima nas još čekaju — nitko u to ne može sumnjati — mnogo otkrića.

(S francuskog prevela: Vera Miloš)

¹⁸ Usp. Marulić, *De laudibus Herculis*, nav. izd. str. 239: »Sed quid dices, quid respondebis, si tibi nostris temporibus fortiora, excellentiora, magnificentiora his omnibus agi gerique ostendero?«

¹⁹ Origen, *Contra Celsum*, VII, 54; Augustin, *De civitate Dei* XVIII. 12.

²⁰ Marulić, *op.cit.*, str. 239; 245; Laktancije, *Div. inst.*, I, 17–18.

²¹ Laktancije: *Div. inst.*, I, 9, retci 13–17; Marulić, *op. cit.*, str. 248.

²² Augustin, *Civ. Dei*, XVIII, 12; Marulić, str. 250–251.

²³ Laktancije, *op. cit.*, I, 9 retci 16–20; Marulić, str. 248–249.

²⁴ Marulić, str. 261; *Lact. op. cit.*, I, 9, retci 1–7.

²⁵ Laktancije, *op. cit.*, I, 9, retci 9–10; Marulić, str. 261.